

Становище

от проф. д-р Тодор Христов

за конкурс за доцент по 2.1 Филология (Литература на народите на Европа, Америка, Азия, Африка и Австралия - западна литература),

ДВ no. 61, 02.08.2022

Единственият кандидат, Богдана Паскалева, участва в конкурса с монографията "Обличане на голотата: Трансформации на образа в сюжета за Нарцис и Ехо" (УИ "Св. Климент Охридски": София, 2022), с 2 статии, публикувани в научни издания, реферирани в световноизвестни бази данни, както и с 2 студии и 11 статии, публикувани в издания с научно рецензиране.

Богдана Паскалева е един от водещите млади български учени в областта на хуманитаристиката. Нейните изследвания се отличават с интердисциплинарност, систематичен и детайлен анализ, изключителна ерудираност, задълбочено познаване на както на съвременната така и на класическата философия, теория и история на литературата и изкуството.

Представената за конкурса монография изгражда понятие за образ, което представлява значим принос към съвременната теория и история на образите както заради съдържанието, така и заради начина на изграждането си. Богдана Паскалева дефинира образа като оператор в производството на смисъл (33-34, 243-244).¹ Струва ми се, че оператор тук следва да се разбира като набор операции, които могат да бъдат обобщени до четири типа.

Първо, изграждане на серия от трансформации: в хода на изследването образът на Нарцис върху огледалната повърхност на извора се преобразува от една страна в образите, които ренесансовите художници се стремят да уловят с платната си (64), от друга - в образа като мембрана, отделяща се от повърхността на нещата, способна да се откъсне от образа си и да води свой живот (87, 90, 97), от трета страна - в ответите на Ехо, на свой ред превръщащи във вербален образ пророчеството на Тирезий (124, 128).

Второ, разгръщане на серии от дизюнктивни отношения: Представянето на съдбата на Нарцис в книга III на Овидиевите "Метаморфози" е раздвоено между историите на Нарцис и Ехо, както впрочем и самото изследване; образът е разслоен на визуален и вербален, визуалният - на ръб и повърхност, вербалният - на глас и реч,

¹ Тук и по-нататък цифрите в скоби отпращат към страници от монографията на Богдана Паскалева.

речта - на разказ и речения (в смисъла на *fata*, изречения, предричащи участ, 75-77).

Наследството на Сосюр на свой ред е разделено между версиите на Баи и Сеше от една страна, на структуралистите от друга и от трета - на предструктуралната семиотика, която реконструира Богдана Паскалева (135, 139, 153); същевременно привидно познатото ни Сосюрово понятие за знак се разпръсва до схема от четири, впоследствие от пет елемента (166-168), а концепцията му за анаграмата се превръща в разбягващо се съзвездие от понятия: сдвояване, анафония, хипограма, параграма, логограма, антиграма, дифон, манекен, силабограма, параморф (201-203).

Трето, изследването проследява серии от конюнктивни отношения, които могат да бъдат разпределени в поне три основни групи: (1) Повърхността на образа е свързана със среза на зрителната пирамида и оттук - с платната, воалите, мрежите, огледалата, които ренесансовите художници използват за неговото улавяне (58, 63-64); същевременно повърхността е мислена като активна и оттук е съотнесена с образите, които според Лукреций Кар се отделят от повърхността на нещата като ципи или мембрани (89); образът на повърхността на извора е свързан с огледало и впоследствие с отпечатък (69). При това тези конюнктивни серии са пресечени от други, защото съчетаването на образа с платното позволява той да бъде свързан също и с дрехата (237) и с кожата (54), която на свой ред отправя към образите като ципи или мембрани, докато отношението между образа и огледалото бива разгърнато в посока, отвеждаща към симулакрума. Нещо повече, всички тези пресичащи се серии са обгърнати от описанието на действеността на облика като обличане или събличане (55, 90, 119-121). (2) Друг важен сноп от конюнктивни серии е организиран около понятието ръб (219). Изследването го свързва с очертаванията на образа и оттук с границите, хоризонта, фронта, крайното, лиминалното, странично убегливото, прекъсването, разкъсването, включително на дрехата или на самия образ (44, 54-55, 212). При това разгръщането на тази серия дава възможност образите да бъдат съотнесени с невъобразимото, посредством проблема за перспективното изобразяване на облаците (100, 105) като повърхност без ръб, чиито ръбове могат да бъдат представени единствено като невидими (111), или като тела, чиято повърхност може да бъде представена единствено като невъзприемаема (107, 109). Впрочем в тази конюнктивна серия е вписано и понятието за симулакрум (87, 124), развито като снет образ (69), измамен образ (80), образ със собствен живот (94, 127), бродник (97), образ без образец, химера, делюзия (98, 107), (3) Изграденото от Богдана Паскалева понятие за вербален образ е очертано от три конюнктивни серии, пресичащи се в понятието

аналогия: първата свързва езиковата аналогия със Сосюровото понятие за знак и оттук със знаковата стойност, система на мотивация и системност (156); втората серия разгръща речевите аналогии като способност за езикови иновации (157); третата серия открива механизма на речевите аналогии в ехото (157) и оттук ги свързва от една страна с анаграмите и вербалните образи, от друга - с Ехо, с Нарцис и сериите, очертаващи понятието за визуален образ.

Едно от особените предимства на дизюнктивните и конюнктивните сериите, които изгражда изследването, се състои в това, че те са изтъкани от отношения, които не могат да бъдат абстрахиращи от съответните текстове. Ако например опитаме да обобщим отношението между Лукреций Кар и Овидиевите Нарцис и Ехо, би следвало да го впишем или във верига от влияния, или в линията на развитие на античните схващания за образа, но тогава вместо история на образа бихме получили история на литературата или история на идеите. Същото важи за отношението между Сосюровото схващане за езика и заниманията му с анаграмите, между вербалния и визуалния образ, между облаците и симулакрумите, или между платната от нишки на Алберти, отпечатъкът на Иисусовия образ върху платното на света Вероника и субститутивният образен акт. Такива връзки не могат и не трябва да бъдат обобщавани, защото те не са моларни, те са молекулярни, вкоренени в места от конкретни текстове, втъкани в конкретни, материални образи. При това тези текстове и образи биха подкопали всеки опит за обобщаващ коментар, защото са изтъкани от отношения, които преминават отвъд тях, към други образи и текстове, както например анализът на отношението между Лукреций и Овидий - "Лукреций и заблудите на Нарцис" на Филип Харди, анализът на отношението между Сосюровите анаграми - "Сосюровата философия на езика като феноменология" на Беата Ставарска, проблемът за перспективното изображение на облаците - бележници на Леонардо. Мисля, че тъкмо затова Богдана Паскалева не твърди, че отношенията между понятия, които реконструира, са необходими. Напротив, тя отбелязва, че изтъканото от тях понятие за образ е само "част от една серия възможности" (243), че дори само от Овидиевите "Метаморфози" могат да бъдат извлечени множество други понятия. Все пак ми се струва, че възможността, към която се е насочила Богдана Паскалева, не е равнопоставена с останалите, тя се отличава с особена сила, произтичаща както от особеното, привилегировано място на мита за Нарцис в историята на образите, така и от въздействието, което изследването му може да упражни върху привидно далечни области като психоанализата, семиотиката или визуалната култура.

Четвърто, монографията очертава топологични области, които включват в себе си различни серии и в този смисъл функционират като планове на иманентност: повърхността функционира като елемент на визуалния образ, но същевременно е място на производство на смисъл и отгук на пресичане на образ и слово (210); облакът обхваща понятията за повърхност, фронт, симулакрум (105), но същевременно пределите на видимото, представимото, въобразимото, преобразимото (94); анаграмата е от една страна повърхностен ефект на ръба на причуването (219), но от друга страна очертава в материята на звука, под воала на разказа, образа на едно речение, което предначертава смисъла на разказването и в този смисъл функционира като място на засрещане на образ, звук и смисъл (192, 235).

Вероятно операциите, по силата на които образът може да бъде мислен оператор на производството на смисъл, могат да бъдат описани по-прецизно и детайлизирано. За целите на настоящото становище обаче ще опитам да илюстрирам взаимодействието им чрез един от проблемите, които Богдана Паскалева е втъкала във фона на изследването си: речта на Ехо показва, че да кажеш същото вече означава да кажеш друго (212); нещо повече, за да кажеш друго, е необходимо то да казва същото и следователно в него да отзвучава като ехо вече казаното (212); но в такъв случай Ехо е авторефлексивен образ, образ на вербалния образ, станал възможен благодарение на това, че същото и другото са в дизюнктивно отношение, че помежду им се е разтворил ръбът на едно прекъсване или разкъсване; същевременно обаче същото и другото формират конюнктивна серия, доколкото другото следва същото, както и трансформативна серия, доколкото другото възпроизвежда същото; при това тези дизюнктивни, конюнктивни и трансформативни отношения се разгръщат върху материалната повърхност на речта, като ехо, чийто смисъл не отвеща отвъд казаното, към нещата, за които се говори, нито се крие в дълбочината на говорещия субект; напротив, смисълът тук се състои в серия материални ефекти, които го отпечатват върху повърхността на речта като вербален образ.

Очертаните дотук операции на изграждане на планове на иманентност, конюнктивни, дизюнктивни, трансформативни серии, не са работа, която изследването извършва върху образа, те са образа. В този смисъл Богдана Паскалева не изгражда абстрактно понятие за образ.² Нейното понятие само по себе си е устроено като

² Вероятно много от проблемите, вградени в изследването, могат да бъдат извлечени от тъканта на текстовете и превърнати в отвлечени понятия. Предполагам например, че проблемът за изобразяване на повърхности без ръб би могъл да бъде уловен с понятието на Жорж Диди-Юберман за пан, разстилането

авторerefлексивен образ, като образ на образа. Струва ми се, че в това се крие съществено предимство. Наистина, ако се стремим да останем при образите, да им останем верни, да запазим истината им, не следва ли тъкмо да покажем вместо да казваме какво е образ?

Щом опитаем да определим образа, ние вече очертаваме ръбовете му. Но тези ръбове са елементи от образа, образът продължава в тях, отвъд, като облак, чийто фронт се разгръща непрекъснато, преобразявайки си. Поради това определението е всъщност неизбежно ограничено, то разкъсва образа като дреха, игнорирайки това, че разкъсаната дреха е вече образ. Може би тъкмо затова, както твърди Богдана Паскалева, основната черта на образите, мислени през понятия, е тяхната загадъчност. Защото да не виждаме в образите загадки означава да си наложим - може би в името на сигурността на знанието, на сигурността, че знаем - едно ограничено виждане, една селективна слепота, едно извърщане на погледа от самите образи. Най-голямото достойнство на подхода на Богдана Паскалева ми се струва тъкмо това, че тя се е освободила от сигурността на самоналожената слепота.

В заключение бих искал да поставя два въпроса. Първо, дали диссеминацията на вербалния образ може да бъде мислена като серия раздвоявания и удвоявания, или тя има различен механизъм, несводим до повторението. Второ, изследването свързва системността на семиозиса със Сосюровото понятие за стойност, с мотивиращата сила на езиковата аналогия и с възвръщането на правилата на анаграмата като реминисценции. Питам се обаче дали системността следва да бъде свързана също и с познатото структуралистично схващане за езика като система, или по-скоро трябва да бъде мислена като форма на рекурентност.

Ако обобщя, Богдана Паскалева надхвърля минималните изисквания за академичната длъжност "доцент". Представената монография и съпътстващите я научни публикации представляват изключително съществен принос в областите на теорията на образа, литературната теория, историята на литературата, историята на културата, визуалната култура и семиологията. С оглед на казаното, убедено гласувам за присъждането на академичната длъжност доцент по направление 2.1. Филология

на едно речение върху повърхността на текста - с понятието за хипограматична матрица на Майкъл Рифатер, разпръсването на знаковите отношения в материята на речта - с анализ на граматиката на поезията, подобен на този на Роман Якобсон. Но такива понятия биха проследявали само някои от нишките, от които са изтъкани образите, те биха изоставяли други нишки, преди всичко тъкмо онези, които свързват визуалното и вербалното.

(Литература на народите на Европа, Америка, Азия, Африка и Австралия - западна литература) на Богдана Паскалева.

проф. д-р Тодор Христов

8 декември 2022 г.

гр. София